

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

24. årgang

2001

Nr. 2

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), overarkivar Henrik Fode, Århus (næstformand), museums konsulent, dr. phil. Mikael Venge, Askeby (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2216.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

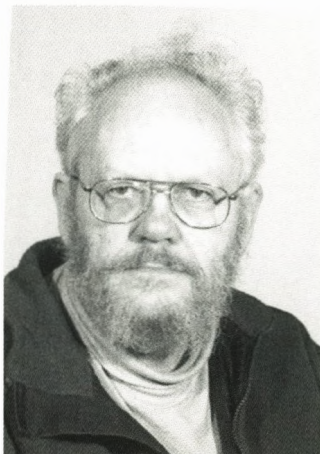
Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
redaktøren, Mikael Venge,
Askebjergvej 3, 4792 Askeby, tlf. 3529 2216, e-mail: mv@tu22.ccta.dk
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Hollandsk spionage og gamle toldere

Et skummelt komplot i et ellers indbydende, frisk og grønt skovbryn pryder dette nummer af Zise. Scenen er henlagt til Sherwood-skovens udkant først i 1200-tallet, men tegneren Roald Als har tryllet, og de middelalderlige skikkelser ligner umiskendeligt nogle af Danmarks mest fremtrædende politikere. Robin Hood, der tydeligt er det skumle komplots hovedmand, er blevet til finansminister Mogens Lykketoft, og blandt hans raske svende ses statsminister Poul Nyrup Rasmussen og skatteminister Ole Stavad. Den fordægtige personage, der skutter sig i sin brune munkekutte og absolut heller ikke ser ud til at have rent mel i posen, er trafikminister Helge Mortensens udtrykte billede. Også modparten i det skumle komplot virker sært velkendt selv efter 800 år. Sheriffen af Nottingham minder i hvert fald påfaldende om Kommunernes Landsforenings formand, Evan Jensen, mens hans tro væbner bærer Amtsrådsforeningens formand, Kresten Philipsens, lidt gustne træk.

Tegningen stammer fra Blæksprutten 1994, hvor dens klassiske harmoni som kontrast til de suspekte skikkelser kan beundres. Zise takker Roald Als for tilladelsen til at bringe hans tegning i lidt molesteret form. I Blæksprutten lød teksten: »De opreklamerede lettelser i statsskatten bliver delvis slugt af stigende amtsskatter«. Et tema, der nok må

Helmuth Schledermann er historiker og ansat som lektor i retshistorie ved Juridisk Institut, Aarhus Universitet. Han skriver i dette nummer om en tid, da begrebet »at gå af« endnu ikke var opfundet. Da levealderen samtidig steg, opstod et lidt omtåleligt problem.

betragtes som eviggyldigt. Også i den rådende valgkamp er beskatningen et hedt emne, men Zise krydser fingre for, at statsministeren klarer pynten. I hvert fald indtil Zise er sendt ud til medlemmerne. En så mesterlig tegning som Roald Als' vil man dog aldrig finde på at betegne uaktuel, selv om finans-, skatte- og motorvejsministerne siden 1994 har fået andre navne. Vi er et historisk tidsskrift og har skønnet, at tegningen var god at bringe nu.

Dette som optakt til to vidt forskel-

Philip Kelsall (født 1963) er englænder og stammer fra Manchester. Som 6-7 årig blev han taget ombord på admiral Nelsons flagskib »Victory« i Portsmouth på Englands sydkyst og var dermed solgt til historien. Der gik dog mange års ungdomsliv med løse jobs, indtil mødet med en dansk pige i en kibbutz omsider fik sat skub i ham. I 1997 blev han cand.mag. ved Aarhus Universitet, hvor han i dag er ph.d. stipendiat. Det var under sine studier i de økonomiske forbindelser mellem Danmark og Nederlandene, at han stødte på det hollandske register over skibsfarten gennem Øresund, som Generalstaterne vistnok uden at konferere med de danske myndigheder førte gennem en stor del af 1700-tallet.

lige, men begge meget spændende artikler, indrammet af to andre af egen avl. De to artikler har dog det til fælles, at de begge er skrevet af prominente, århusianske videnskabsmænd. Philip Kelsall introducerer en hidtil ukendt specialitet, et privat, hollandsk Sundtoldsregister fra 1700-tallet, som faktisk supplerer de danske Øresundstoldregnskaber på en række punkter. Helmut Schledermann skriver om alderen som et personalepolitisk problem i den gamle toldetat, hvor de gamle toldforvaltere undertiden blev siddende langt hinsides støvets år,

hvilket generaldirektør Marcus Rubin som den første forsøgte at sætte en stopper for.

Støvets år er også redaktørens personlige udsigt. Vi minder om selskabets generalforsamling den 18. september, hvor yngre kræfter har gode muligheder for at blive valgt til denne interessante post, der bestemt kan anbefales. På valg er desuden selskabets kasserer, Birthe Buur Hansen, og de to menige bestyrelsesmedlemmer, Palle Castbak og Aage E. Hansen, men de er alle villige til genvalg.

Mikael Venge

En krigerkonge og hans skatter

af Mikael Venge

Set med eftertidens øjne tager holsternervældet, det kongeløse tidsrum 1332-1340, sig ud som den store, nationale katastrofe. Der savnes da heller ikke udtryk for en stemning af nationalt mismod. »I disse dage og tider var der ingen konge i Danmark, men holsternerne regerede i stor ondskab i mange år«, hedder det i en årbog fra Sorø kloster.¹ Alligevel synes meget i det danske samfund at have levet næsten uanfægtet videre. Bisper og stormænd, landsting og herredsting trådte i konges sted, og Danehoffet eksisterede fortsat som et udtryk for rigets identitet.

Omvendt er der heller ikke tale om, at Valdemar Atterdag modtoges med nogen form for entusiasme, da han dukkede op i foråret 1340. Hans bryllup og kongevalg omtales ganske kort og i helt neutrale vendinger. Tidens skarpeste iagttager, Yngre Sjællandske Krønike, følger tæt kongens nationale genrejning, men med en påfaldende hoveddrystende distance. Under året 1341 hedder det, at Valdemar fik bevilget en alterkalk af hver kirke for at indløse Vordingborg, og at hans lejetropper i den anledning hærgede kirkerne.² Opkrævningen af skatten foregik åbenbart som militær selvbetjening. »Men slottet blev ikke indløst«, lyder krønikens lakoniske kommentar.

Alligevel antyder den usædvanlige skat af kirkesølvet kraftigt, at der har eksisteret en bevidsthed om en national krisesituation. Umiddelbart skulle man

ellers ikke tro, at den 18-årige Valdemar havde gode kort på hånden. Hans fader Christoffer II's kongedømme i 1320'erne udviklede sig til en katastrofe, der efterlod Danmark i fuldkommen opløsning. To ældre brødres forsøg på at erobre riget 1331 og 1334 var allerede mislykkedes. Den ene døde af sine sår efter et slag, den anden havnede i fangenskab. At det gik den unge Valdemar anderledes kan forklares med, at han fik hjælp af sin svoger, markgreven af Brandenburg, ved hvis hof han var opfostret. Bag kulisserne virkede desuden bisp Svend af Århus, der opsøgte Valdemar i Brandenburg og bestandigt ses ved hans side i hans første regeringsår. Endelig satsede også hansestæderne på et nationalt, dansk monarki som reaktion mod holsternervældets røverriddere, der drev sørøveri.

Til disse gunstige omstændigheder kom nok som det afgørende, at forretningen Danmark gik rigtig skidt for de holstenske panteherrer. De danske skatteydere var mere end genstridige, hvilket bidrog til at få greverne til at samtykke i at overlade kongemagten pro forma til den unge Valdemar, som de vel har forestillet sig skulle optræde som deres marionet. Set med deres øjne bestod Valdemars opgave primært i at opkræve skat. Karakteristisk er en bemærkning fra 1357, da holsternerne modvilligt måtte give slip på det pantsatte Fyn: »Fremdeles, hvis nogen dansker skulle hindre kongen i hans sølvbede, så skal vi være

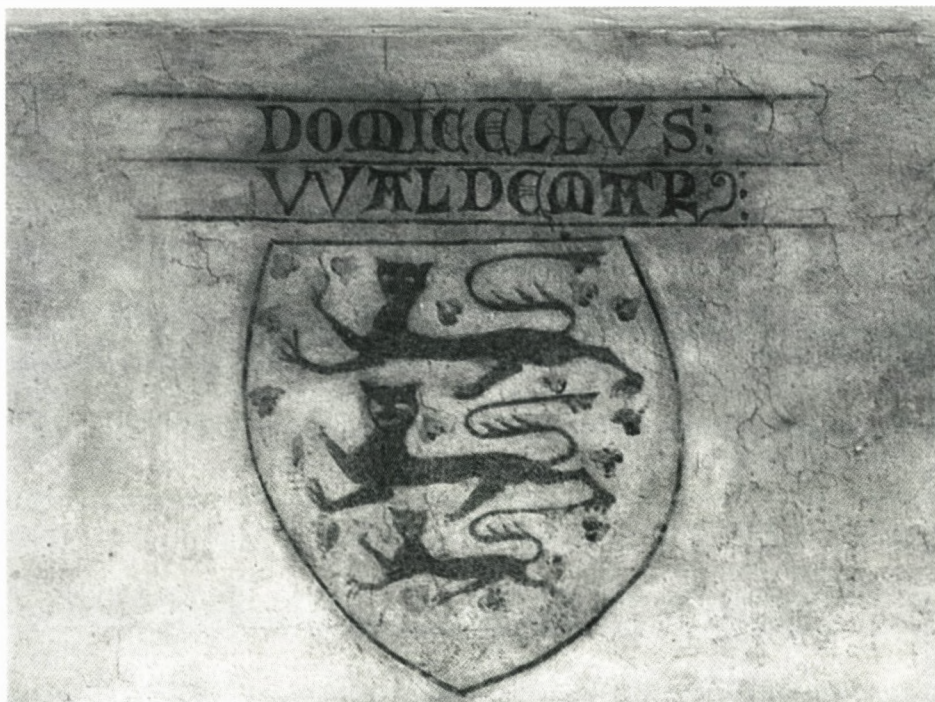
hans hjælpere i denne sag mod dem, der hindrer ham deri».³ Selv de ellers så milde fynboer gav åbenbart partiet som et undertrykt, vrangvilligt folkefærd, fra hvem alskens opsætsighed kunne forventes. Her var Valdemar Atterdags mission – at få skatteyderne til at makke ret – tydeligt angivet.

Beder

1300-tallets foretrukne beskatning var beden – den skat, som regenten højtideligt bad om at få bevilget af Danehoffet eller landstinget. I aftalerne om

Valdemars indløsning af Ålborghus gennem ægteskab indgik som et vigtigt element den »sølvbede«, som grev Gerhard havde været i færd med at inddrive, da Niels Ebbesen »vog den kullede greve«.⁴ Det hedder i Spandau-traktaten, sluttet på markgrevens slot ved Berlin, at beden skulle oppebæres af Valdemars skriver sammen med to af hans folk, men jævnsides med ham indsattes grev Henrik af Holstens skriver sammen med to af grevernes folk. Åbenbart for at sikre, at skatten virkelig gik til indløsningen og dermed tilfaldt greverne.

Spandau-traktaten efterfulgtes en

Domicellus Waldemar (junker Valdemar) samt kongeslægtens løver og hjerter i Vor Frue kirke i Århus minder om situationen umiddelbart før 1340, da bisp Svend af Århus reklamerede for den unge Valdemar Atterdag som kongsemne. Illustrationer fra værket Danske Kalkmalerier, Christian Ejlers' forlag.

måned senere af en ny traktat, sluttet i Lübeck den 19. maj 1340 under hansestædernes velvillige protektion.⁵ Her opkastedes øjensynligt sølvbeden atter til en livlig debat. Det virker lidt besynderligt, men skyldes altså den politiske situation, at vi her for første gang i Danmarkshistorien får serveret en skildring af opkrævningen af en skat til den danske stat.

I Spandau havde man ladet sig nøje med et løfte om, at der også skulle tænkes på det unge kongepars underhold, men i Lübeck fastslås mere konkret, at sølvbeden af Himmerland blev reserveret til dette formål. Skatten var sat til en mark sølv af hver jysk bonde, men tilføjelsen: »det være i korn, i flæsk, i smør« røber, at satsen ikke skulle opfattes for bogstaveligt. Vi bemærker endvidere, at man var på vej ind i papirets æra. Om de to skrivere og deres hjælpere hedder det, at de skulle »opstille en fortegnelse« over beden samtidig med, at de overlod provenu'et til de holstenske pantehavere. Der kendes flere eksempler tidligere i middelalderen på opgørelser af hvilke skatter, der tilkom den danske konge, men det er første gang i Danmarkshistorien, at der refereres til et regnskab over en skat, der faktisk var oppebåret.

Skarresøholm

Sine første, mange regeringsår tilbragte Valdemar Atterdag på krigsstien for at erobre de borge, som holsterne endnu sad inde med. I sommeren 1341 belejrede kongen Kalundborg, men belejringen gik trægt, og måske var det denne

modgang, der inspirerede ham til midt under belejringen at foretage en udflugt til borgen Skarresøholm, der lå på Skarresøs nordlige bred, men som dronning Margrethe mange år senere fik jævnet med jorden. Faderens besøg synes nu at være foregået i den bedst tænkelige atmosfære som en tiltrængt adspredelse, og også dronning Helvig ser ud til at have været til stede. Måske har hun simpelthen boet på Skarresøholm, mens ægtemanden lå i lejr foran Kalundborg?

Faktisk var det en familievisit, kongen aflagde. Skarresøholm ejedes af en fjern ætling af den danske kongestamme, Erik Barnumsen. Det aparte navn er i øvrigt en fordanskning af det vendiske Barnim. Vi kan tilføje, at man udmærket var klar over familieskabet, der ses af familien Barnumsens segl, der promoverede en kronet løve omgivet af royale hjerter.

Lukkeloven kendtes ikke i middelalderen. Regeringsmaskineriet kørte, uanset hvor kongeparret opholdt sig, og på Skarresøholm blev den unge konge opsøgt af repræsentanter for Clara kloster i Roskilde, der ansøgte om et kongeligt privilegium.⁶ Vi skal dog ikke forestille os Valdemar i egen høje person bekymre sig om sagen. Den overlod han givet til sin kansler og sine klerke at ekspedere. Det forhindrer ikke, at virkeligheden for mange skatteydere indirekte tegner sig i de friheder, som de fromme nonner sikrede sig for deres bønder.

Uanfægtet af holstenervældets omskiftelser levede det brede spektrum af skatter fra den ældre middelalder videre. Vi erfarer, at bønderne skyldte kongen en række ydelser såsom »al le-

dingsbyrde, fogedkrav, inne, stud og de øvrige afgifter, byrder og tjenester, der er Vor kongelige ret«. Men hertil kom flere pålæg åbenbart af nyere herkomst. Klosters undergivne skulle »heller ikke overfor Os eller nogensomhelst af Vore fogeder eller officialer være forpligtede til nogen ægt eller ekstra dagværk eller til nogensomhelst personlige eller materielle ydelser, som er pålagt for nylig eller fra Arilds tid eller vil blive pålagt i fremtiden, med hvad navn de end benævnes«. Mistænksomheden overfor skattemyndighedernes påfund er åbenlys, og billedet af middelalderens skatter kan bedst betegnes som broget.

Dystløb

I krøniken tegnes et nærgående, halvt frastødt, halvt fascineret portræt af Valdemar Atterdag som den barske krigerkonge, der næsten konstant befandt sig på feltfod. I 1357 skildres en af hans mange krigeriske aktioner.⁷ Mortensdag satte kongen over til Fyn for at befri de besatte dele af øen. Han stod overfor en stærk koalition af de holstenske grever, den sønderjyske hertug og de oprørske jyske stormænd, men Valdemar lod sig ikke afskrække. For øjnene af fjenden, mens de to pansrede hære stod overfor hinanden, slog han flere af sine mænd til riddere, hedder det. Et prøvet kneb, kunne man indvende, men åbenbart et kneb, der virkede. Kongen forstod at opildne sine egne tropper og sætte skræk i fjendens. I slaget blev den fjendtlige hær fuldkommen splittet. Mange blev dræbt eller taget til fange, andre omkom i moser

og krat, lyder krønikens let gysende, men tydeligt imponerede skildring.

Harniskklædt i spidsen for sine mænd var Valdemar i sit es. Da der i efteråret 1352 opstod nogle ugers pause i kongens krigstogter og hektiske diplomatiske aktivitet, noterer krøniken lakonisk: »Der blev arrangeret dystløb i Køge og dernæst i Stege«. Bønders og borgers bidrag i form af skatter og proviant har været en selvfølge for ham. Alligevel forstod han måske bedre end mange regenter i Danmarkshistorien penges værdi. En barndom som fattig, landflygtig og forældreløs, henvist til at æde nådsensbrød hos formående slægtninge, kan have indgivet ham et mere realistisk syn på tilværelsens finansielle sider, end man ellers møder på tronen. Hertil kom en ydre fremtræden, som øjensynligt imponerede. Bondeoprør forekommer ikke under ham, hvor opfyldt af krigshandlinger hans regeringstid end var.

Også som skatteopkræver var Valdemar Atterdag tydeligt en barsk herre. Engang i 1500-tallet sad den lærde, fynske apoteker, Cornelis Hamsfort, og gjorde notater efter en bunke skattekvitteringer fra kong Valdemars tid, som siden er tabt.⁸ Under 1349 og 1350 noterer han, at Valdemar Atterdag pålagde »tunge skatter, som kaldes beder«, og som noget højst mærkværdigt i Hamsforts øjne fremhæves, at skatten lagdes »på alle stænder uden forskel«. End ikke Fyns biskop eller de andre bisper var undtagne. En antydning af, at Clara klostres privilegium, udstedt hin weekend på Skarresøholm, nok heller ikke er blevet respekteret bogstavtro.

Vi bemærker endvidere, at papiret

fortsat holdt sit indtog i dansk skatteforvaltning. I 1353 noterer Hamsfort atter en kongelig skatteopkrævning, denne gang af »Den store Bede«, som han lidt dramatisk udtrykker det med den betegnelse, der øjensynligt blev anvendt i kvitteringerne. Han noterer videre, at skatteopkrævningen fortsatte i 1354 »ifølge kvitteringsbrevenes vidnesbyrd«.

»Den store Bede« blev udskrevet, mens Valdemar befandt sig på felttog i Pommern. Med skrækblandet fascination beretter krøniken, at Valdemar hærgede landet med bål og brand, efter at han havde øvet sig i de omtalte dyst-

løb. Han tog bytte i store mængder og afholdt sig end ikke fra at plyndre kirker og klostre. Også indbyggerne mishandlede han ved at skærer ører og næser af folk og lemlæste dem på andre måder. En brutalitet, som i den grad frastødte hans forbundsfæller, at de forlod hans tjeneste. Valdemar var derimod i strålende humør efter det vellykkede felttog. »Kongen vendte tilbage fra Tyskland og fejrede julen med sine mænd i Vordingborg«, slutter krøniken. Her blev der givetvis skålet bravt ovenpå disse bedrifter.

Under hans fravær meddeler krøniken, at statholderne på Sjælland alle-

En idealiseret Valdemar Atterdag knæler i fuld krigsrustning i St. Peders kirke i Næstved.

helgenens aften 31. oktober 1354 »pålagde landet skat«. Betegnelsen bede skal ikke tages for bogstaveligt. Anmodningen var tydeligt en formalitet, når stormændene gav deres samtykke.

En ny skatteudskrivning 1355 må nærmest betegnes en hel buket. Den blev udskrevet i den lille midtsjællandske landsby Vrangstrup, der ligger ved Susåen syd for Ringsted, hvor Valdemar Atterdag ofte forhandlede med sine mænd. I Vrangstrup traf kongen først en ordning om mønten, meddeler

krøniken.¹⁰ »Kongen pålagde dernæst den skat af kvæget, at der af hvert hoved skulle gives seks grot til to terminer«, hedder det. Krøniken tilføjer: »Der blev holdt ransagning hos bønderne efter kvæg, som ikke var noteret, og de bønder blev straffet af fogederne«. Skatten opkrævedes åbenbart efter lister, der byggede på bøndernes egne opgivelser. Selvangivelser kendte man udmærket i 1300-tallet.

Til mønten og kvægskatten kom endelig et omfattende tvangsarbejde. »Af hver husstand skulle ydes 14 dages

Dystløb i middelalderen. Kalkmaleri i Fårevejle kirke.

arbejde for kongen om vinteren og det samme om sommeren«. Som en ekstra harmelig omstændighed tilføjes, at det skulle ske på egen bekostning. Her menes åbenbart adelens fæstebønder, for krønikens skildring slutter harmdirrende: »Men kongens egne bønder, kirkens og klostrenes måtte arbejde uden ophør, og de trætte undtes næppe hvile«. Valdemar arbejdede selv utrætteligt på sit store projekt, at genrejse Danmarks rige, og krævede ubarmhertigt det samme af sit folk.

Friserne

Yngre Sjællandske Krønikes horisont er meget naturligt Sjælland. Under året 1344 indskydes dog: »Kong Valdemar nedkæmpede friserne«.¹¹ Til alt held er dette frisiske felttog dokumentarisk belagt. De frie, velstående marskbønder ydede traditionelt de højeste skattebeløb i det danske rige, men benyttede enhver lejlighed til at sætte sig til modværge. Også her tilsmilede våbenlykken imidlertid Valdemar Atterdag. Meget snedigt havde han forstået at få nogle frisere over på sin side. Især fremhæves en præst, hr. Bo, og indbyggerne i Kær herred, der åbenbart havde været ivrige deltagere i kampen. I friseres »kapitulation« efter nederlaget sikres den krigeriske hr. Bo og hans partifæller i hvert fald på papiret mod ethvert nag fra de besejredes side, som de øjensynligt ellers havde gode grunde til at nære.¹²

Det ses, at kong Valdemar undertvang de genstridige, frisiske skatteydere herred for herred. Den bevarede »kapitulation« er udstedt af Bøking

herred, tilsyneladende på selve slagmarken den 8. august 1344. Det fremgår, at herredet havde stillet gidsler efter slaget. Vel en pænere omskrivning af, at de mest prominente fanger blev pillet ud, ivrigt udpeget af hr. Bo og hans venner fra naboherredet.

Gidslerne må opfattes som repressalie for skattenægtelsen og en garanti for, at Valdemar modtog den brandeller straffeskat, herredet blev påtvunget, »nemlig af hvert hus seks skilling sterling«. Straffeskatten kompletteres af den sædvanlige skat og militærtjeneste, som bønderne skyldte kongen, men som de åbenbart havde forstået at unddrage sig. Det er sjældent i middelalderen, at vi hører om bønders krigstjeneste, men de hidsige og adrætte frisere nød tydeligt et ry som særligt krigsduelige. Endelig måtte friserne aflægge troskabsed overfor Valdemar og hans arvinger »og ingen anden herre i hele verden!« Så vidt segl og pergament rakte, lukkede man alle smuthuller for de opsætsige marskbønder.

Krigstjenesten indebar en lille finesse, som snart skulle blive aktuel. Forpligtelsen gjaldt ikke imod dem selv, hører vi. Man forudså åbenbart, at det snart atter kom til krig mellem kongen og friserne. Det skete planmæssigt ti år senere, da Yngre Sjællandske Krønike på ny med et forbavsende udsyn løftede blikket fra Sjællands muld og kundgjorde: »Kongen trængte ind i Frisland og undertvang de oprørske og opkrævede en stor sum penge som straf efter at have taget gidsler af dem«.¹³ Når kongen huserede blandt friserne, synes krøniken at have betragtet hans færd med større forståelse.

I forsommeren 1358 anførte Valdemar Atterdag orlogsflåden i et angreb på Als, der tilhørte den sønderjyske hertug. Krønikens drastiske skildring af hans belejring af Sønderborg, hvor han rejste blider, stormbukke og andet krigsmateriel, er citeret i mange Danmarkshistorier. Højst tænkeligt havde kongen også taget de nymodens skydevåben i anvendelse. Det ville ligne Valdemar Atterdag dårligt ikke at gøre brug af datidens tophemmelige, militære sensation som den første.

Et andet selvfølgeligt indslag i kongens krigsførelse var brandskatten. Efter at krøniken har skildret den truende opstilling af belejringsmaskineriet, hedder det: »og kongen tvang med kort frist landets indbyggere til at yde sig levnedsmidler og penge«. ¹⁴ Feltherrens obligate krav til et erobret landskab. Vi hører videre, at hertuginde Richardis indbød Valdemar til gæstebud, men at kongen med en udsøgt kompliment afslog hendes bøn, »indtil han havde fået den skat, han havde lagt på landet«. Skatten indløb virkelig, men om hertugindens gæstebud dernæst blev afholdt, får vi ikke at vide.

Fortsættelsen af kongens flådetogt foregik på samme manér. Valdemar rykkede nu ind i de dele af Sønderjylland, som de holstenske grever rådede over, og hans ridderlige optræden på Als afløstes af krigerkongens vante hærgen og plyndren. »Så gik kongen under sejl ind ad Slien og tvang Angelboerne til at udrede meget store forråd, penge og skibe, ligesom han på Svansø brændte nogle landsbyer«. Svansø er det nuværende Schwansen mellem Slien og Egernfærde

fjord, hvor man åbenbart havde tøvet med at udrede brandskat.

Krønikens skildring af flådetogtet 1358 munder ud i et nærmest hadsk portræt af den krigsgale monark. »Overalt samlede han forråd, penge, skibe og andet, hvad hans øjne begærede«, hedder det, og man hører næsten gåsefjeren sprutte af harme, da krøniken fortsætter: »Thi frygt og lammelse faldt over alle, til hvem han kom, for han tugtede alle forfærdeligt med ild og sværd, med fængsel og død, til de lød hans bud«. Man fornemmer rædslen for de djævelske ildvåben.

På Sjælland havde man tydeligt nydt en sommer uden Valdemar Atterdag, og skrækken over at se ham dukke op igen er umiskendelig. Den hadske fordømmelse mildnes dog en smule af en sarkastisk kommentar til kongens hjemkomst, der følger efter. »Landet var stille i få dage«, hedder det. Et af de meget få humoristiske indslag i krøniken. Valdemar Atterdag var åbenlyst ikke en monark, man spøjte med. Krønikens sidste salut til kongen, inden den ukendte forfatter lægger pennen, lyder meget betegnende, at han samlede sig mange penge fra de rige og de fattige, fra fiskere og andre. En demokratisk tendens kan man i hvert fald ikke frakende Valdemar Atterdags skattepolitik.

Den sorte død

Den tænksomme læser har måske undret sig over, at dette hastige rids af krigerkongen Valdemar Atterdag, anskuet fra skattesiden, ikke med et ord kommenterer den store, verdenshistoriske bølge, som i hans regeringstid

skyllede ind over Danmark. Hvorledes kunne Valdemar Atterdag ganske uanfægtet opkræve skatter, indsamle proviant og rykke i felten, når en trediedel af befolkningen var død af pest, og store dele af Danmark lå øde hen?

Som afslutning på artiklen skal jeg i al korthed forsøge at besvare spørgsmålet. Vor taktsomme læser har fuldstændig ret. Her er givetvis noget, der ikke rimer, men det kunne jo være vores forestillinger om den sorte død, der haltede - ikke Valdemar Atterdags krigsførelse. Måske er det billede, der tegnes i mange historiske værker af en ødelæggende krise, stærkt overdrevet eller direkte forkert?

Flådetogtet til Als i 1358, som vi netop har skildret, forudskikkes i den tydeligt yderst velunderrettede Yngre Sjællandske Krønike af denne optakt: »Torsdag før midfaste bød kongen, at alle indbyggerne skulle møde bevæbnede i Slagelse såvel riddere som borgere og bønder. Kongen sendte bud til alle Sjællands købstæder, og alt, hvad der fandtes der af korn, øl, smør, flæsk, sild, kød, mjød og andet, lader han optegne. Det udskevne lader han læsse på skibe eller vogne og føre til fæstningsværker og borge. Dernæst gav kongen nådigst folkene orlov indtil ugedagen efter påske under trusler om dødsstraf og konfiskation af deres ejendom, hvis de ikke mødte i fuld udrustning som før. Imens gav han sig til at samle brød, øl, skånske sild, ærter og bønner fra byerne og rustede sig med alskens fornødenheder til kamp«.

Valdemar Atterdag for fuld udblæsning, men hvor bliver pesten af? Den sorte død ramte Danmark i 1348

og skulle på dette tidspunkt have raset i ti år. Eller hur?

Det er givet, at den sorte død vakte opsigt og kostede mange dødsopfre. Krøniken, en art middelalderens Sorø Amtssavis, noterer dens ankomst i 1348 med en af sine sjældne »landsdækkende« overskrifter. »Epidemia regnat in regnum«, hedder det med et dystert ordspil. Pesten herskede i riget. Vi bemærker dog, at de lokale nyheder kom i første række. »Fæstningsværkerne på Skjoldenæs belejres«, gjaldt det over seks spalter, og først efter den lokale sensation følger nyheden om pesten.

I 1349 fremtræder pestepidemien på samme måde. Først opremser krøniken et broget begivenhedsforløb. Politiske møder, dronningens nedkomst og krigstog. Dernæst temmelig ildevars-lende under Mortensaften den 10. november en naturkatastrofe, en kraftig storm fulgt af intet mindre end et jordskælv, og endelig ved årets slutning den samme, lakoniske »landsnyhed« som sidste år: »Der var stor dødelighed i Danmark«. Tonen er dystert salvelsesfuld. Her var øjensynligt noget, der gjorde indtryk.

Det mærkelige er imidlertid, at pesten og hele det forløb, som historikerne har betegnet den senmiddelalderlige krise, herefter forsvinder helt fra krønikens synsvinkel. Opfattelsen af en national katastrofe må tværtimod betegnes som helt uforenelig med dens fremstilling. Man har henvist til, at krøniken under 1357 omtaler opførelsen af en borg i Randers, det senere kongeslot Dronningborg, der angiveligt skulle være bygget af sten fra 11 kirker, »som for nyligt var blevet revet

ned«. Deraf har man sluttet, at befolkningen i 11 landsbyer var blevet revet bort af pesten, hvorpå man snusfornuftigt skulle have anvendt murværket fra de tomme kirker til borgens opførelse. Ræsonnementet virker dog helt absurd, og krønikens livfulde skildring af monarkens hektiske færden i den følgende tid taler afgjort imod, at hele egne af riget skulle have ligget øde hen. Hvis det var tilfældet, hvem skulle så have revet kirkerne ned?

Vist grasserede pesten, men intet tyder på, at det kynisk udtrykt voldte vanskeligheder at fylde rækkerne. Det stærkeste argument for en ødelæggende krise udgøres af de mange ødegårde, der bredte sig på de store godser, men også i opgangstider er der firmaer, der krakker, forretninger, der lukker, og huse, der står tomme. Når historikerne i den grad har kastet sig over den sorte død og dens formodede katastrofale virkninger, kunne det skyldes ønsket om at være med på noderne i en tidsalder, hvor alle omskiftelser udbasuneres som kriser. Det er notorisk, at pesten nåede Danmark midt i 1300-tallet, men opfattelserne af dens følger virker umiddelbart stærkt overdrevne.

Ordforklaring

grot: 1300-tallets hårde valuta i form af

gængse, europæiske sølvmonter inne: arbejdstjeneste leding: krigstjeneste til søs, der var konverteret til en skat af bønderne sterling: engelsk sølvmonst stud: ordinær skat til kongen ægt: kørsel.

Noter

Danmarks middelalderlige annaler, udgivet af Erik Kromann. København 1980 s. 97.

2. Sst. s. 123.

3. Danmarks Riges Breve 3, I s. 38-39 nr. 39.

4. Sst. s. 23-26 nr. 25.

5. Sst. s. 33-36 nr. 35.

6. Sst. s. 153-155 nr. 189 og 190.

7. Danmarks middelalderlige annaler s. 135-136.

8. Danmarks Riges Breve 3, III s. 145-146 nr. 239 A.

9. Danmarks middelalderlige annaler s. 127-128.

10. Sst. s. 132.

11. Sst. s. 124.

12. Danmarks Riges Breve 3, II s. 50-51 nr. 70. Jf. Hans V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland. Odense 1974 s. 59-60.

13. Danmarks middelalderlige annaler s. 128.

14. Sst. s. 137-139. Jf. J. Olrik i Sønderjyllands Historie II. Kbh. 1937-1939 s. 42. H.V. Gregersen: Plattysk s. 60-61.

De nederlandske Sundtoldsregistre

af Philip Kelsall

Interessen for skibenes passager gennem Øresund og deres ladninger er ikke forbeholdt nutiden. I begyndelsen af 1700-tallet fandt den nederlandske republik (Generalstaterne) det ønskværdigt at skaffe sig oplysninger om Sundpassagen. Det skyldtes ikke alene,

at Generalstaterne frygtede Englands voksende handel, men også, at Østersøhandelen i Nederlandene blev opfattet som al handels sjæl - »de siele van de gehele negotie«. ¹ Enhver trussel mod denne handelsgren gav anledning til alvorlig bekymring.

26 ^d	Wolfsburg	Bergen	St. Petersburg
Conrad Larsen	Bergen	Daer	Daer
Hans Pedersen	Stralfont	Carlshone	Lisbon
Emanuel Ruedumpel	Norhøping	Daer	Amsterdam
Bjørn Pauli	Biden	Dansigh	Schiedam
Jacob Rindsem	Copenhagen	Daer	St. Petersburg
Abraham Dahl	Laurvig	Copenhagen	Laurvig
26 ^d Sij. Sijnders Meinders	Dansigh	Daer	St. Petersburg
Marthin Scharpenberg	Lübeck	Daer	Bordeaux
Jochim Klamek	Elberg	Dansigh	London
Jochim Eyle	Dijouer	Dansigh	amsterdam
Juriam Gnelis de Koe	Sneek	Cronenberg	Lisbon
Pieter Rands	Procton	Daer	Alga
Anders Olsen Krog	Hobro	Copenhagen	Laurvig
27 ^d Hans Ommed	Saaborg	Bergen	Copenhagen
Robert Gaige	Borsuones	Copenhagen	Middelburg
Esge Hildes Dehaem	Harlingen	Dansigh	amsterdam
Christiam Pottenburg	Wolgast	Stockholm	amsterdam
Joft Bayley	Hull	Stockholm	Hull

Et udsnit af det hidtil ukendte nederlandske Sundtoldsregister fra den 26. og 27. april 1747. Skipperens navn, hans hjemmehavn, afgangshavnen (ofte identiske, hvilket betegnes med et »daer«), destination og ladning. Efter Danica-film, Rigsarkivet.

Nr	datum	naam schipper	thuishaven	vertrekhaven	bestemming	lading
1	2 5 1751	bonke broders	Fohr eiland	Kopenhagen	Amsterdam	suiker
2	29 7 1751	erland jensen	Kopenhagen	Kopenhagen	Amsterdam	suiker
3	6 8 1751	paul bendzen	Kopenhagen	Kopenhagen	Amsterdam	suiker
4	8 9 1751	johan andersen kolstrup	Kopenhagen	Kopenhagen	Amsterdam	suiker
5	7 10 1751	roeluf zeijlman	Groningen	Kopenhagen	Amsterdam	thee
6	18 10 1751	douwe c: de boer	Workum	Kopenhagen	Amsterdam	thee
7	18 10 1751	pet: i: duijtsker	Kopenhagen	Kopenhagen	Amsterdam	thee
8	20 10 1751	jurgen jansen	Kopenhagen	Kopenhagen	Amsterdam	thee
9	24 10 1751	bonke broeders	Fohr eiland	Kopenhagen	Amsterdam	thee
10	16 11 1751	hans pieters	Lemmer	Kopenhagen	Amsterdam	thee
11	28 12 1751	claes hoeks	Amsterdam	Kopenhagen	Amsterdam	wol

Databasens oplysninger om skibe fra København til Amsterdam 1751.

Generalstaterne havde siden sidst i 1500-tallet haft en kommissær udstationeret i Helsingør, en stilling, der fra slutningen af 1600-tallet indtil sidst i 1700-tallet nedarvedes i slægten van Deurs. Således gik det til, at kommissæren Arent van Deurs i 1714 fik til opgave at indsamle oplysninger om skibsfarten gennem Øresund og indberette dem til Generalstaterne. Oplysningerne skulle være ganske kortfattede, 1 linie pr. skib, men indeholde datoen for passagen, skipperens navn, hjemsted, afgangshavn, bestemmelsessted og lastens hovedvare.

Arent van Deurs og hans efterfølgere indsamlede troligt i de følgende årtier de ønskede oplysninger og sendte dem med regelmæssige mellemrum til Generalstaterne. Hvad disse indberetninger blev anvendt til, skal ikke beskæftige os her. Derimod vil vi overveje de umiddelbare spørgsmål, som kilden rejser. Hvordan er man kommet i besiddelse af disse oplysninger? Er de købt, afskrevet eller indsamlet selvstændigt? Og er ind-

beretningerne virkelig blevet udarbejdede i hemmelighed i den lange årrække, der er tale om?

Det forekommer usandsynligt, at van Deurs selv har siddet ved toldboden i Helsingør og forsøgt at følge med i det, der foregik indenfor. Den første tanke er, at han har betalt en af tolderne for at tage en afskrift eller for selv at få adgang til Sundtoldsregnskaberne. Hvis der er tale om en afskrift, er det et meget nøjagtigt og samvittighedsfuldt arbejde, men der er andre forhold, der taler imod.

De nederlandske lister er opbygget kronologisk uden hensyn til nationalitet eller type af betalt told, som er basis for Øresundstoldregnskabernes inddelinger. De overleverede Øresundstoldregnskaber er dog hovedbøger, som blev afleveret til revision. Der må have eksisteret en række arbejdsbøger, som ikke er bevaret, såsom dags- eller ugelister over passerende skibe, hvorfra oplysningerne senere blev fordelt på hovedbogens posteringer. At en spionage kunne foregå i generationer

uden at blive opdaget eller påtalt forekommer dog heller ikke videre sandsynligt.

Derved når vi frem til den sidste mulighed: at van Deurs selv har ansat folk, måske gamle sømænd, til at indsamle oplysninger, hvilket unægteligt øgede risikoen for fejl og mangler. En vis fejlprocent kunne dog være acceptabel, da det var det større billede, man var interesseret i. Det er derfor overvejende sandsynligt, at de nederlandske Sundtoldsregistre udgør en selvstændig kilde, indsamlet uafhængigt eller i hvert fald mestendels uafhængigt af Øresundstoldregnskaberne.

Arbejdets fulde omfang stod først klart i begyndelsen af 1990'erne, da dr. J. Koningsbrugge fra Rijksuniversiteit i Groningen opdagede listerne i Generalstaternes arkiv i Haag.² Materialet omfatter perioden 1714-1766, men ikke alle år er fuldstændig dækket og i 1730'erne mangler enkelte år (1732, 1734-1736).

Databasen

I kraft af materialets enkle udformning og oplysningernes ensartethed var de nederlandske sundtoldsregistre et oplagt emne for en databehandling, der ville gøre materialet tilgængeligt i en database. Arbejdets omfang taget i betragtning valgte man imidlertid at nøjes med at indtaste oplysningerne fra de første tre år af hvert årti. Fremgangsmåden rammer 1730'erne hårdt, da kun det mangelfulde år 1731 er medtaget, 1732 mangler helt, og 1733 blev af ukendte årsager udeladt af

databasen. Det vil uundgåeligt fordreje ethvert resultat, hvor denne periode indgår.

Et andet problem er, at nogle måneder mangler fra årene 1721, 1731 og 1752, idet skibsfarten i høj grad var sæsonbestemt. Således vil et år, hvor månederne januar, februar og december mangler ikke påvirke helhedsbilledet i nævneværdig grad, da skibsfarten i disse måneder på det nærmeste lå stille. Derimod vil det efterlade et gabende hul i enhver søgning i databasen, hvis månederne fra maj til september mangler.

En gennemgang af passagerne viser, at der i 1721 mangler en periode sidst i oktober og i begyndelsen af november, mens trafikken i marts måned virker ukomplet. Værre er det i 1731, hvor der mangler en periode midt i februar, i begyndelsen af april, fra sidst i juni til ind i juli og fra midten af august og resten af året. Det betyder, at 1731 praktisk talt ikke eksisterer i databasen. Hvad angår 1752, mangler indførsler fra 27. januar til 23. februar og mere væsentligt fra 23. maj til 5. september. Databasens oplysninger er altså også fra dette år stærkt svækkede.

Trods disse begrænsninger blev arbejdet med digitalisering af registret gennemført, og resultatet kan ses på internettet.³ Den færdige database følger registrets konstruktion. De oplysninger, der kan søges på, er de oplysninger, der fandtes i kilden. Som ekstra søgningsmulighed er kun tilføjet de lande, hvor havnebyerne ligger i dag. Sproget er hollandsk, og søgemulighederne er: *voornaam schipper*, *achternaam schipper*, *thuishaven*

Årene databasen dækker	Skibenes hjemsted	Koloniale	Uld og uldprodukter	Land- skovbrug	Ballast	Andet	Skibe i alt
1721 – 23	Dk-Norge	0	0	0	1	0	1
	Nederland	0	0	9	3	1	13
	Andet	0	0	0	0	0	0
	I alt	0	0	9	4	1	14
1731	Dk-Norge	0	0	3	0	0	3
	Nederland	0	0	0	0	1	1
	Andet	0	0	0	0	0	0
	I alt	0	0	3	0	1	4
1741 – 43	Dk-Norge	1	2	3	0	5	11
	Nederland	0	2	1	0	6	9
	Andet	0	0	0	0	0	0
	I alt	1	4	4	0	11	20
1751 – 53	Dk-Norge	13	4	1	0	2	20
	Nederland	6	1	0	0	0	7
	Andet	0	0	0	0	0	0
	I alt	19	5	1	0	2	27
1761 – 63	Dk-Norge	16	2	0	0	9	27
	Nederland	10	0	0	0	4	14
	Andet	1	0	0	0	1	2
	I alt	27	2	0	0	14	43
	I alt	47	11	17	4	29	108

Databasens skibe fra København til Amsterdam inddelt efter periode, oprindelse og ladning 1721-1763. Rubrikken andet dækker blandede ladninger – på nederlandsk stukgoed – og enkelte ladninger af jern og tjære.

(hjemmehavn), land thuishaven, vertrekhaven (afgangshavn), land vertrekhaven, bestemmingshaven, land bestemmingshaven, lading og datum passage Sont.

Søger man t.eks. skibspassager mellem København og Amsterdam i 1751, får man en liste med nøgleoplysninger om hver enkelt af de 11

passager, som svarer til de oprindelige indberetninger. Søgnin-gen fremhæver dog også problemet med de ufuldstændige år. Af de 11 skibe afgår de 5 mellem 7. og 24. oktober. Selv de mindste mangler får stor betydning for resultatet af en detaljeret søgning.

Databasens store fortrin består i, at

det med en overskuelig arbejdsindsats bliver muligt at arbejde detaljeret med den ellers næsten uoverskuelige mængde person- og stednavne, man bliver konfronteret med i Øresundstoldregnskaberne. På mikroniveau kan den enkelte skippers færden følges, mens man på makroniveau kan skabe en overordnet statistik. Der åbnes for undersøgelser som Ålborgs handel med Østersøen, og med en viden om skippernes navne kan handelen kædes sammen med andre kilder.

Databasen og Øresundstoldregnskaberne

Det store spørgsmål er, om databasens oplysninger stemmer overens med Øresundstoldregnskaberne. Sammenligningen er ikke det store problem, da det ud fra datoen er let at finde den tilsvarende notering i Øresundstoldregnskaberne. En stikprøve viser faktisk en forbløffende overensstemmelse mellem de 11 passager i 1751, hvis man ser bort fra stavemåder.⁴ Kun 1 skib

kunne ikke genfindes i Øresundstoldregnskaberne, mens de fleste andre afvigelser drejede sig om datoangivelsen, hvor skibene dog blev genfundet indenfor 1-2 dage.

Det flotte resultat gælder imidlertid ikke den oplyste hovedvare. Varen viste sig i en lang række tilfælde at være misvisende, da der i mange tilfælde var tale om en sammensat last, som den oplyste hovedvare udgjorde en mindre del af. I enkelte tilfælde stødte jeg på meget divergerende oplysninger om skibet, der i Sundtoldsregistret fragtede the fra København til Amsterdam, men i Øresundstoldregnskaberne kom fra Danzig med 47 læster rug. Det ser ud til, at hovedvaren i det nederlandske Sundtoldsregister har været den vare, som kommissæren har interesseret sig for og ikke nødvendigvis den vare, der i virkeligheden udgjorde hovedbestanddelen af skibets last. Det må tages i betragtning, at Øresundstoldregnskaberne udelukkende tjente fiskale formål, mens Sundtoldsregistrets sigte er politisk-økonomisk.

Mens oplysningerne om passage,

År	Antal skibe Te	til Norge	udlandet	Antal skibe sukker	til Norge	udlandet
1741	1	0	1	0	0	0
1742	2	0	2	0	0	0
1743	1	0	1	0	0	0
1751	75	64	11	12	7	5
1752	39	37	2	2	2	0
1753	64	49	15	7	7	0
1761	3	0	3	16	8	8
1762	1	0	1	24	9	15
1763	0	0	0	13	3	10
I alt	186	150	36	74	36	38

Skibe ladet med the og sukker inddelt efter år og destination.

	1-10 læster	11-20 læster	21-30 læster	31-40 læster	41-50 læster	51-75 læster	76-100 læster	101 – 125 læster	ingen oplysninger	i alt
Norge	3	11	21	11	9	3	1	0	5	64
Nederland	0	0	0	0	212	0	0	0	5	7
Frankrig	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Skotland	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Gran Canaria	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
i alt	3	11	21	11	11	3	2	1	12	75

Skibe ladet med the i 1751 inddelt efter destination og størrelse.

skipper og havne i høj grad stemmer overens, må databasens oplysninger om varer behandles med forsigtighed. På dette punkt er Øresundstoldregnskaberne det nederlandske register klart overlegen.

Den modsatte stikprøve skulle også forsøges. Alle passager noteret i Øresundstoldregnskaberne for den 10. juni 1721, 1722, 1731, 1743, 1753 og 1763, i alt 109 passager, blev eftersøgt i databasen. Resultatet var knap så imponerende som den første stikprøve, men viste alligevel en meget høj grad af overensstemmelse. Af de 109 passager blev 92 umiddelbart genfundet og med få dages afvigelse fandtes yderligere 12. De 5 skibe, der ikke kunne genfindes, fordelte sig, således at 4 var fra 1731 og 1 fra 1743. Til gengæld oplyste databasen 12 passager, der ikke fandtes i Øresundstoldregnskaberne under 10. juni, men alle viste sig at have passeret i dagene før eller efter. På denne baggrund må Øresundstoldregnskaberne betragtes som mere fuldstændige end databasen.

I denne stikprøve faldt tre forhold i øjnene. Som før de afvigende stavemåder og forskellen i oplysningerne

om skibets last, men desuden bemærkedes en forskel i stedsangivelserne. De fleste er uden betydning, som når den ene kilde oplyser, at skibet sejler til Østersøen, mens den anden har navngivet bestemmelsesstedet som Riga. Der forekommer også mindre forvekslinger mellem Frederiksstad og Frederikshald samt Amsterdam og Ameland. En enkelt af Øresundstoldregnskabets indtægtsbøger rummer imidlertid en konsekvent afvigelse, der angår nederlandske stednavne.

I Øresundstoldregnskabets indtægtsbog B for 1743 optræder 6 nederlandske passager under den 10. juni, hvor det eneste stednavn er Amsterdam. I databasen oplyses derimod, at 2 skibe havde hjemsted i Hindeloopen, 1 i Dokkum, 1 i Makkum, mens 1 afsejlede fra Middelburg og 1 har anført bestemmelsessted som Marseille. Den konsekvente anvendelse af Amsterdam har ikke påvirket toldopkrævningen, men Øresundstoldregnskabernes oplysninger om stednavne er i dette tilfælde ikke korrekt, eftersom den differentierede stedsangivelse i den nederlandske kilde må antages at være den rigtige.

Afvigelsen belyser et problem med anvendelsen af Øresundstoldregnskaberne: pålideligheden af deres stedsangivelser indenfor et givet toldområde. Stikprøven peger på et behov for en større undersøgelse, der sammenligner de to kilder, og som også endegyldigt kunne afklare det gamle spørgsmål, om Øresundstoldregnskabernes hjemsted er skipperens eller skibets. Foreløbig bekræftes hovedresultaterne fra første del af kontrolundersøgelsen. De nederlandske Sundtoldsregistre rummer enestående muligheder for at trænge bag Øresundstoldregnskabernes tilblivelse i 1700-tallet.

Reeksporten af koloniale varer

Som næste trin af undersøgelsen af databasens muligheder valgtes at afprøve Danmarks handel med Nederlandene og reeksporten af koloniale varer til Vesteuropa.

Databasen oplyser, at der var 391 skibspassager mellem Danmark og Nederlandene i de år, den dækker. 268 fra Nederlandene til Danmark og 123 i den modsatte retning. 83,6 % af passagerne gik mellem Amsterdam og København - 219 fra Amsterdam til København og 108 fra København til Amsterdam. Ser vi på Københavns eksport til Amsterdam, er det første, man lægger mærke til, væksten i volumen og den voksende del, der lå på danske hænder. Hertil svarer en omfattende ændring i de fragtede varer.

Det andet, der lægges mærke til, er den enorme vækst i eksporten af koloniale produkter, der finder sted fra 1751 til 1763, samt den totalt manglende

eksport af landbrugsvarer sidst i perioden. Denne udvikling hænger snævert sammen med 1730'ernes reformpolitik, der genopbyggede de danske handelskompagnier og gav Danmark monopol på eksporten af korn til Norge. Uld og uldprodukter er skilt ud som en selvstændig gruppe, fordi der hovedsagelig er tale om færøske og islandske strikvarer (strømper og handsker), der længe havde været afsat på det nederlandske marked.

I følge databasen havde kun ét skib transporteret koloniale varer fra København til Amsterdam før 1751. Den pludselige vækst, som tabellen udtrykker, er dog knap så overraskende, som den umiddelbart ser ud til. Allerede fra midten af 1740'erne vides den danske kompagnihandel at være gået ind i en ekspansiv fase, hvor udenlandske, især nederlandske, købmænd i stor stil var begyndt at investere i danske handelskompagnier.⁵ Interessen samlede sig omkring Vestindisk-guineisk kompagni, der havde monopol på sukkerhandel og -produktion i Danmark, og Asiatisk Kompagni, der havde monopol på Kina-handelen og dermed importen af the til Danmark.

Databasens oplysninger om væksten er sandsynligvis endda underdimensionerede, da det skal erindres, at oplysningerne fra 1752 er ufuldstændige. Den sikre konklusion lyder, at danske, koloniale varer i 1750'erne var en etableret bestanddel af det internationale marked. For at nå videre må man se på omfanget og spredningen af Danmarks reeksport. Derfor retter vi søgelyset mod det totale antal skibe, der i følge databasen transportererede the og sukker til Vesteuropa.

186 skibe ladet med the og 74 skibe med sukker sejlede angiveligt vestpå gennem Øresund. Af skibene ladet med the havde de fleste imidlertid Norge som bestemmelsessted ligesom knap halvdelen af skibene ladet med sukker. Der er gode grunde til, at den første, registrerede reeksport af the i følge databasen fandt sted den 5. november 1741 til Ostende. De danske handelskompagnier var i knæ efter Den store nordiske Krig 1709-1720, og fraværet af en reeksport i 1720'erne kommer ikke overraskende. I 1730'erne er databasen mangelfuld, og derfor er det først fra 1740'erne, at en reeksport af the manifesterer sig.

For sukkeret er billedet det samme. Vestindisk-guineisk kompagni koncentrerede sig om det danske marked, og først efter en kapitaludvidelse i 1747 og truslen om, at Norge skulle unddrages sukkermonopolet kom en eksport i gang. Vestindisk-guineisk kompagni blev opløst i 1754 og markedet givet fri med en tilsyneladende ikke ubetydelig eksport af sukker i 1760'erne til følge.

Databasens oplysninger passer således fint med, hvad der ellers vides om kompagnierne og deres handel. Den eneste oplysning, der går imod strømmen, er reeksporten af the i 1760'erne, der af en eller anden grund skrumper dramatisk ind til kun fire skibe, tre til Bilbao og et til Amsterdam.

Stikprøvekontrollen afslørede dog, at oplysningerne om skibets hovedvare skal behandles med forsigtighed. Derfor skal oplysningerne for et enkelt år, 1751, gås efter i sømmene. I følge databasen fragtede 12 skibe i 1751 sukker vestpå gennem Øresund, og bortset fra et mindre parti til Göteborg gik hele denne udførsel til Norge og Nederlandene. Når disse oplysninger bliver sammenholdt med Øresundstoldregnskaberne, viser det sig, at de vitterligt mestendels transportererede sukker.

Det forholder sig imidlertid anderledes med de 75 skibe, der angiveligt fragtede the igennem Øresund. Her var Norge hovedaftager samtidig med, at lasterne var noget mere blandet. Det store antal skibe siger dog

Dato	Navn skipper	Hjemmehavn	Afgangshavn	Destination	Ladning
24 9 1751	swen jensen	Guernsey	Guernsey	København	ballast
5 10 1751	swen jansen maas	Guernsey	København	Gran Canaria	te
1 10 1752	swen jansen moy	Orkney	Newcastle	København	kul
22 10 1752	swen jensen	Orkney	København	Tenerife	te
2 7 1753	swen jensen moss	Guernsey	Danzig	Guernsey	byg
21 8 1753	swen jensen moss	Guernsey	Guernsey	Østersøen	ballast
16 9 1753	swen jansen	Guernsey	København	Tenerife	te

Skipper Swen Jensens færden ind og ud af Østersøen, som den kan spores i databasen. Swen Jensen var dog ikke så ligetil at spore, som man umiddelbart kunne tro. Navnet staves så forskelligt, at det kun er i kraft af oplysningerne om afgangshavne og bestemmelsessteder, at det kan sandsynliggøres, at der er tale om samme person.

	1-10 læster	11-20 læster	21-30 læster	31-40 læster	41-50 læster	51-75 læster	76-100 læster	101 - 125 læster	ingen oplysninger	i alt
Ballast	0	1	2	1	1	0	0	0	0	5
Sukker	1	0	2	3	0	1	1	0	1	9
Andet	1	2	4	1	3	1	0	0	1	12
Blandet kinesisk	0	1	5	1	1	1	0	0	5	14
Te	1	7	8	5	6	0	1	1	5	36
Ialt	3	11	21	11	11	3	2	1	12	76

Skibenes læster ifølge Øresundstoldregnskaberne.

meget lidt om handelens volumen, og da databasen ikke oplyser noget om skibenes størrelse, må man her ty til Øresundstoldregnskaberne. Her er det ikke altid, at skibenes lasteevne eller antallet af læster er oplyst, men hvor det er tilfældet, er det iøjnefaldende, at skibene til Norge var væsentligt mindre end dem, der transportererede the til udlandet. Gennemsnittet ligger på 29,7 læster.

I Øresundstoldregnskaberne ses også, at mens the indgik i mange af lasterne, var the ikke altid det dominerende element, som databasen gav udtryk for. Det gælder især handelen med Norge. Ni af skibene havde sukker som hovedvare, men også andre varer, ikke mindst kinesiske såsom porcellæn. Mest bemærkelsesværdigt er dog, at fem skibe opgives som sejlede i ballast. Af skibene, der sejlede på Norge, var der kun 30 forholdsvis mindre skibe, der udelukkende transportererede the. Hertil kom ni skibe, der transportererede en blandet last af kinesiske varer. Af disse var kun ét skib over 50 læster. Det står klart, at det var de mindre skibe, der transportererede the til Norge, og at der var tale om en inden-

rigsk fragtfart, der forsynede monarkiet med luksusvarer fra kongerigets entrepôt, København.

Hvad de 11 skibe med udenlandske destinationer angår, er det et andet forhold, der bemærkes. Alle 11 passerede Sundet mellem 5. oktober og 16. november 1751. Sandsynligvis efter Asiatisk kompagnis auktion. Måneden med den højeste afsejlingsfrekvens var ligeledes oktober for de 50 skibe til Norge, der førte the og asiatiske varer.

Blandt skibene, der udelukkende var lastet med the, mærkes særligt to. Det ene på 123 læster sejlede til Morlaix i Frankrig, det andet på 96 læster til Gran Canaria. De to skibe tegner sig for en betydelig andel af den samlede eksport i 1751. Det interessante er dog, at begge skipperne kom fra Guernsey, en af de britiske Kanaløer, og at deres destination bragte dem forbi Storbritanien.

Her anes omridset af den omfattende smughandel med the, der foregik fra kontinentet til Storbritanien. Det har altid været kendt, at meget af den the, Danmark reeksportererede, blev smuglet til Storbritanien, men smughandelens netværk og ruter er

aldrig blevet undersøgt. At i hvert fald den ene skipper smuglede, antydes af, at han i 1752 oplyste sit hjemsted som Orkney. Der er sandsynligvis tale om en forsyning af det skotske og nord-engelske marked med smuglet the. Antagelig er ruten gået fra København nord om Skotland, ned langs den irske kyst til Gran Canaria og derfra tilbage til Guernsey.

Noter

1. A.E. Christensen: Dutch trade to the Baltic. København og Haag 1941 s. 5, 20. Jf. J. de Vries og A. van der Woude: The first modern economy. Success, failure and perseverance of the Dutch economy 1500-1814 s. 374.
2. Algemeen Rijksarchief i Den Haag - Archief van de Staten-Generaal. Liassen Denemarken, secrete brieven vol. 7275-7293. Indberetningerne blev oversat af det danske arkivvæsen, da Rigsarkivets Danica-mikrofilm blev

optaget i begyndelsen af 1960'erne. Dog kom enkelte lister med, der i dag kan ses på Rigsarkivet, Danica samlingen Holland 650, film 53/54.

3. Databasens direkte internet-adresse er <http://132.229.191.151/esf1998/-projects/sont/html/Search.CFM>. Den kan også nås via <http://oasis.leiden-univ.nl/nhda/esf/html/index2.html>. Herfra går man til siden informatie, vælger projecten, og ved årstallet 1998 ses De Nederlandse Sontregisters.

4. Et problem er dog downloading af søgeresultater. Jeg arbejder med Word 97, og det har været lidt træls, at hvert ord placeres på en ny linie. En søgning med 100 resultater blev i mit tilfælde omtrent 50 sider.

5. Philip Kelsall: Danish Monopoly Trading companies and their shareholders 1730-1774. The Scandinavian Economic History Review 1999. Jf. Erik Gøbels forskningsoversigt i Fortid og Nutid 1980 s. 535-569 samt Ole Feldbæk: Dansk Søfartshistorie III. Kbh. 1998.

Tolderen og alderen

Embedsmænd uden pensionsalder før 1919

af *Helmuth Schledermann*

*»Der findes kun én oplevelse: den, at blive ældre.
Alt andet er eventyr!«*

Arthur Schnitzler ca. 1909

Vi lever i en civilisation, hvor man hylder menneskerettighederne, som gælder alle. Men samtidig opdeles befolkningen i grupper med særlige rettigheder og pligter, som netop ikke gælder alle. Et af kriterierne er alderen. Den norske rettssociolog Nils Christie har vist, hvordan vi har bevæget os fra fortidens enkle skelnen mellem børn og voksne til en mængde alderskategorier: Spædbørn, småbørn, førskolebørn, teenagere, voksen ungdom, voksen, førtidspensionister, pensionister og oldinge. Han slutter sin artikel med følgende konklusion: »Unges såvel som gamles livssituation er i stor udstrækning resultat af en dybt uretfærdig fordeling af knappe arbejdsopgaver«. ¹ Christie anser altså lønarbejde for et privilegium. Aldersinddelingen passer i øvrigt godt til en »velfærdsstat« med et bureaukrati af specialiserede behandlere. Men det må ikke overses, at også bondesamfundet havde en idé om, at den enkelte gik gennem forskellige stadier på vejen fra vuggen til graven. På indersiden af kistelåget klistrede bonden ofte billeder, der viste en trappe med livsaldre. Først går det opad fra spæd til 50 år, derefter går det nedad mod graven. ²

Det er svært at tænke sig et samfund uden undervisningspligt. Man kan derimod godt tænke sig et samfund uden pensioneringspligt. For nogle år siden skrev en gammel erhvervsmand, Erik Møllerup, om et af de områder, hvor der først mod slutningen af 1900-tallet indførtes aldersgrænse: bestyrelsesposter i aktieselskaber. Med syrlighed fortæller han om, hvordan inkompetente yngre genvælges, medens man siger farvel til kompetente ældre, blot fordi man i selskabet har vedtaget en bestemt aldersgrænse. ³

For toldembedsmænd og mange andre af statens embedsmænd var der før 1919 ingen pligt til at lade sig pensionere ved en bestemt alder. Lad os indlede med en beretning fra det virkelige liv. I 1902 begyndte den unge ingeniør Paul Bergsøe at fremstille tin af metalaffald. Ældre læsere vil huske Bergsøe fra 1950'erne, hvor han med sin rustne stemme talte i radioen om planeternes gang i verdensrummet. I sine erindringer fortæller han om sin tinproduktion:

»Kunne der ikke skaffes blikaffald som råmateriale måtte gamle dåser kunne gøre det ud for affald. Altså ud på Københavns lossepladser og snakke

Marcus Rubin (1854-1923) var både toldvæsenets og skattevæsenets magtfulde generaldirektør i årene efter systemskiftet (1902-1913), indtil han blev nationalbankdirektør. Han var den første, der gjorde en behjertet indsats for at få de gamle toldembedsmænd til at gå af.

med folkene der. Det lykkedes virkelig at få samlet læssevis af gamle konserverdåser, men ordningen med dagrenovationen var ikke god, der kom ikke så mange som der var. I Berlin var det ordnet på en hel anden måde, jeg tog dertil, fik talt med en mand der skaffede en waggon gamle dåser herop til prøve, det kunne betale sig. Metalaffald er toldfrit, men der kom vanskeligheder fra en forbenet københavnsk toldembedsmand. Disse dåser måtte jo kunne bruges, mente

han, om ikke til andet så til malerpotter. Vær så god, så og så mange skilling for pundet, tolden blev den samme som for nye dåser, og her var den allerede prohibitiv. Jeg snakkede med manden i hans embedskontor, forklarede og argumenterede, men han virrede med sit gamle hoved, så mig tilsidst dybt i øjnene gennem brillerne og spurgte:

– Hvorfor vil De egentlig aftinne de dåser?

– Jo, for at holde fabrikken i gang.

– Hvorfor vil De holde den fabrik i gang?

– Jo, fordi vi er i færd med at lave en ny industri herhjemme.

– Hvorfor vil De lave en ny industri herhjemme?

– Jo, for at vi kan tjene penge derved.

– Nå, ser man det! De vil altså tjene penge, tjene penge. Jeg skal betro Dem en ting: når man vil tjene penge herhjemme må man også betale told.

Der stod jeg. Denne gamle fyr der forlængst ville være faldet for aldersgrænsen i vor tid var hverken til at hugge eller stikke i. Det højeste han kunne strække sig til var at frigive dåserne når der først var slået et hul i dem på toldboden, og for fremtiden skulle der sidde en tolder ude på Bülowvej (hvor fabrikken lå) når der kom flere dåser fra Berlin, og den tolder skulle betales.

Nu er det at slå huller i hver enkelt dåse ikke noget lille arbejde når det drejer sig om waggonladninger, og skulle vi oven i købet have en embedsmand siddende på Bülowvej og betale ham efter den højeste timetakst for toldere, der blev sendt i byen, blev det for meget. Berlins dåser måtte opgives.

Jeg var klar over at jeg ikke ville få sympati hvis jeg prøvede at appellere til ministeriet eller gik rettens vej, en embedsmand desavoueres nødigt. Jeg måtte nøjes med det hjemlige skrald«. ⁴

Jeg er slet ikke sikker på, at Bergsøes tolder var senil. Han anvendte jo en nærmest sokratisk metode: gennem logisk spørgeteknik at tvinge diskussionspartneren til indrømmelser. Og så gavnede han statskassen. Det er det, som vore dages skattefolk får »resultatløn« for. De hævder ganske vist hårdnakket, at de ikke uretmæssigt presser penge ud af skatteborgerne for at få mere i løn (»pistol-ligning«). ⁵ Men forresten er det ikke mit indtryk, at Bergsøes tolder var typisk for tiden.

Toldembedsmænd var i princippet ansat på livstid. Der var to pensionslove, den ene fra 1851 og den anden fra 1858, hvorefter de var berettiget (men ikke forpligtet) til at tage deres afsked, når de var fyldt 70 år. ⁶ Så længe en toldkontrollør kunne krybe op i en hestevogn og lade sig transportere til toldkammeret, kunne han fortsætte. Arbejdet kunne han (også privat) ansætte yngre til at gøre. Netop på det tidspunkt, da Bergsøe havde sin filosofiske samtale om den økologiske tinproduktion, var der store problemer med gamle toldere. Ikke at de begik fejl, men simpelthen fordi de var der. Venstreborgerne var omsider kommet til magten i 1901, og de havde ingen forståelse for den embedsstand, som altid havde været Højres kernetropper. Der skulle spares, bl.a. på nye stillinger. Derfor kunne de yngre ikke avancere, hvis de gamle ikke kunne bekvemme sig til at gå.

I 1902 var der kommet en ny generaltolddirektør i spidsen for etaten, Marcus Rubin. I begyndelsen gik han meget forsigtigt til værks. Han skrev i 1903 til A.T. Falck, der var overtoldinspektør for Jylland: »Tilfældigvis ser jeg, at toldforvalteren i Ribe nu går i sit 80. år. De ville forbinde mig ved en meddelelse om, hvorledes det går med de helt gamle i Jylland –, hvem tænker på at trække sig tilbage?« Toldforvalteren i Ribe hed Ravn, og han blev knap et år senere afskediget »i nåde og med pension«. ⁷ Allerede i 1904 synes Rubin at have ment, at en toldembedsmand burde tage sin afsked i hvert fald, når han havde nået 75 år. ⁸ Og i løbet af de følgende fem år vænnede Rubin sig til at tage temmelig håndfast på sagen. Han skrev således i 1909 (som generaldirektør også for skattevæsenet) til amtsforvalter Madsen i Slagelse: »Det er i den senere tid bleven ret almindelig praksis i administrationen, at man med midten af 70'erne trækker sig tilbage fra sit embede. Jeg har ikke villet undlade at henlede Deres opmærksomhed på denne i flere henseender følgeværdige praksis«. Madsen var 76 år gammel, og han forstod dette vink. Et par måneder senere var han pensionist. ⁹

Paradoksalt nok var det en anden etats tidlige pensioneringer og begrænsede karrieremuligheder, som var med til at give toldvæsenet problemer. Det var militæret. Ifølge en kgl. resolution af 29. september 1860 gav man underofficerer ret til forud for civile ansøgere at få stilling som toldassistent. Efter de sønderjyske krige var der mange overflødige underofficerer, og de søgte ind ved toldvæsenet,

postvæsenet o.s.v. I 1893 var omtrent en fjerdedel (24,6%) af alle toldembedsmænd gamle militære. I 1911 var de militæres andel faldet til 16,1%.¹⁰

Disse folks vigtigste kvalifikation var, at de ikke havde gjort karriere inden for militæret – hvad man kan anse for positivt eller negativt. Det er helt rørende at se forhenværende »kommandérsergenter« gøre karriere i toldvæsenet. Selv »overkommandérsergenter« fandtes i virkelighedens og ikke blot i eventyrets verden. »Gedebukkebensoverogundergeneralkrigskommandérsergent« er kun en anelse overdrevet.¹¹ Underofficererne gjorde det vanskeligere at avancere til toldassistent for de stakler, der var kommet ind som volontører eller medhjælpere i 15-års alderen. Fidusen ved at lade de gamle toldembedsmænd gå af var, at hele det resterende personale i et toldkammer eventuelt kunne få et ryk opad på embedsstigen.

Dette gjaldt navnlig København, hvor den geografiske mobilitet var ringe. Det var næsten umuligt at få en kontorchef til en advancementsstilling – toldkasserer – i Jylland. Sådan noget var ikke hændt for en københavnsk kontorchef, »siden Grove blev toldkasserer i Århus«, sagde man med forfærdelse. I 1909 var dette nærmest en mytisk fortid. I virkeligheden havnede Grove som toldkasserer i Århus i 1863. Tolderne blev forflyttet og forfremmet efter ansøgning, og ledelsen kunne ikke – som i Tyskland – kommandere dem et andet sted hen uden at give dem valget mellem forflyttelse eller pensionering.¹²

I 1917 var tiden omsider blevet moden til, at der kunne tænkes på at lave

den første tjenestemandsløve, som omfattede alle statens tjenestemænd. Der var sket meget mellem 1901 og 1917. Det var ikke længere blot Højrefolk, som var embedsmænd, eller rettere: Nu kunne man godt gøre karriere, selv om man var erklæret tilhænger af Venstre eller Det radikale Venstre.

Det var i 1910 lykkedes »de fire etater« (DSB, Told-, Post- og Telegrafvæsenet) at få forhandlingsret over for staten.¹³ Samtidig havde krigens varemangel og prisstigninger gjort lønforholdene kaotiske. En ny lønningsskommission blev nedsat i 1917, og den var færdig med sit arbejde omtrent to år senere. Derefter kunne den første samlede lov om statens tjenestemænd udstedes den 12. september 1919.

I lovens § 54 bestemmes, at tjenestemanden har ret til afskedigelse med pension, når han er fyldt 65 år. Og han har pligt til at søge afskedigelse fra udgangen af den måned, hvori han fylder 70 år. Det er den regel, vi også har i dag. Der er dog en lille juridisk finesse ved reglen. Der er pligt til at søge afsked, men myndighederne har ikke pligt til at efterkomme ansøgningen. Kommissionen skrev i sin betænkning, at myndighederne burde opfylde en tjenestemandens ønske om at blive afskediget med de 70 år. De måtte kun afvige fra denne regel, hvor ganske særlige grunde gjorde det ønskeligt for staten »endnu en kortere tid at kunne gøre anvendelse af tjenestemandens arbejde og bistand«.¹⁴

Den nye, generelle aldersgrænse på 70 år blev slet ikke diskuteret hverken i Folketinget eller Landsetinget. I Folketinget nøjedes det kon-

servative medlem, overtelegrafist Albert Abrahamsen, med at glæde sig over bestemmelsen. Han mente, at den var til gavn for både tjenestemændene og staten. En anden konservativ, Johannes Lou, stillede det spørgsmål, om man ikke kunne bruge den paragraf mod ministre, når de ikke lod sig fjerne ad politisk vej. Det fik finansminister Edvard Brandes til at komme med en skarp afvisning. Lou var ude af stand til at læse indenad, og sådanne bestemmelser gjaldt heller ikke ministre i udlandet. Alle i Folketinget tænkte naturligvis på, at Edvard Brandes selv nærmede sig de 72 år. Det var ham, Lou ville af med.¹⁵

Spillet krævede, at Brandes afviste ethvert angreb. Han var ellers godt træt af sit job. Ikke mindst enerverende var den fire dage lange, første behandling af tjenestemand- og lønningsloven. Alle talere kendte nogle tjenestemænd, som de mente var blevet dårligt behandlet. Og det var i juli måned og folketingssamlingen altså ekstraordinær. Af lutter kedsomhed skrev Edvard Brandes et brev til sin datter:

»Jeg sidder i rigsdagen ganske alene ved folketingets ministerbord; der er ikke 10 mennesker i salen, men der er en taler, der snakker løs om lønningsloven, og jeg er nødt til at høre derpå. Jeg har været her fra kl. 1 og skal blive her til kl. 5, og nu er den 4; jeg er aldeles slap ved at høre på al det præk, men dette er altså min pligt, hvorfor jeg betales.«¹⁶

Præk eller ikke – situationen er den, at overvejelserne i toldvæsenet før Første Verdenskrig nærmest pegede på en tvungen pensionering med 75 år.

Men 1917-19 gennemførtes 70 år for alle statstjenestemænd uden debat. Hvis det ikke skyldes tilfældigheder, kan man anvende to metoder til at forklare det. Den ene består i at lave en liste over de steder, hvorfra man kendte grænsen 70 år, og de steder hvor man ikke gjorde det. Den anden metode består i at se på, om en mere dybtgående og underliggende tendens i tiden gjorde det rimeligt at gå ned til 70 år. Ingen af de to metoder er særlig sikker, så vi nøjes med kort at skitsere, hvad de fører til.

Lønningskommissionen skrev i sin kommentar, at man foreslog »den for gesandter hidtil gældende forpligtelse til at søge afsked ved opnåelsen af det 70. år pålagt alle tjenestemænd«.¹⁷ Unægtelig en svag begrundelse for, at postbude og toldere skulle afskediges ved den alder. I et bilag blev anført en bedre begrundelse: Siden pensionslovene af 1851 og 1858 havde civile tjenestemænd haft ret til at søge pension efter det 70. leveår. I 1914 havde man pålagt embedslægerne pligt til at søge afsked som 70-årige, svarende til gesandterne. Militære embedsmænd havde derimod meget lavere pensionsalder. Premierløjtnanter med 45 år, kaptajner med 52, oberster med 65 og generaler med 70 år. Dette skyldtes de særlige krav til militæres »åndelige eller legemlige vivacitet og spændstighed«, som det blev sagt.¹⁸

Alderen 70 år havde desuden en lang og smuk kulturhistorisk baggrund. I 1789 skrev Thomas Thaarup en »kantate over afgangne ... Henrich de Stampe«. Heri findes linierne »Syv gange ti er støvets år, men sjælden, sjælden flere«.¹⁹ Grundtvig gentager

det i salmen »For dig o Herre«, hvori der står: »Halvfjerdsindstve er støvets år, de stolteste strid og møje, om firsindstve en kæmpe når, des mere han har at døje«. Begge forfattere var naturligvis inspireret af Det gamle Testamente, som ikke kun boltrer sig i sagnagtige oldinge (Metusalem), men også nøgternt siger: »Vore leveår kan være halvfjerds, eller firs, hvis kræfterne slår til« (Salmernes Bog 90,10). Og ifølge Esajas 23,15 er en konges levetid 70 år.

Ovenfor er givet eksempler på pensionsaldre og synet på de magiske 70 år.²⁰ Til sidst lidt om en eventuel tendens i tiden, som kraftigere end før var imod gamle som aktive på arbejdsmarkedet. Her kan vi se bort fra loven af 9. april 1891 om alderdomsunderstøttelse til værdige trængende, hvor man satte 60 år som bundgrænse. Denne lov sigtede på udslidte arbejdere uden pensionsordning. Det var ikke tjenestemændenes situation. Ikke desto mindre synes der at have bundfældet sig en idé om, at raske og rørigе tjenestemænd mellem 60 og 70 år blev gradvis uegnet til ledende stillinger. Dette fremgår i nogle tilfælde af overtoldinspektoratets indstillinger om ansøgere, som i den alder søgte fra et mindre til et større toldsted.²¹

Det kan også nævnes, at kontorchef i Statistisk Departement, Einar Cohn, i 1926 kom med nogle bemærkelsesværdige udtalelser om C.F. Tietgen og Marcus Rubin i en udbredt håndbog. Tietgen var fra 60-års alderen »åbenbart blevet træt ... men en mand skal dømmes efter, hvad han har udrettet forinden og ikke efter det 60. år«. Om Marcus Rubin, der var Cohns

onkel, skrev han, at Rubin i 1913 blev direktør i Nationalbanken »på et tidspunkt, da menneskers fornyelsesevne ebber ud«. ²² Rubin var dengang 59 år, og jeg føler mig ikke overbevist om, at Cohn havde ret. I dag har vi en stor del af Rubins breve, som vi kan bedømme ham ud fra. Men Cohn mente øjensynlig, at han gengav en generel erfaring. Det skal tilføjes, at når Marcus Rubin skiftede endog slutstillinger flere gange livet igennem, skyldtes det et princip, som ikke tyder på senilitet: »Efter en rum tids forløb har et embede godt af at skifte sin mand og en mand sit embede«. ²³

Det er klart, at en opfattelse som Cohns hverken dengang eller nu kan betragtes som videnskabeligt begrundet. I dag ved vi meget mere om, hvad ældre mennesker kan og ikke kan – men forsøgsomstændighederne er ofte temmelig kunstige. En årsag til Cohns negative holdning til folk over 60 år kunne være, at man i både den videnskabelige og den folkelige lægelitteratur »konstruerede« alderdom som en sygdom. ²⁴ Af forskellige grunde hælder jeg dog mere til en anden opfattelse. Der var i årene 1890-1920 en udvikling, som på mange måder nedbrød betydningen af erfaringer og autoritet. Ændring af produktionsformer, fusioner, aktieselskaber, konkurser, organisering af arbejdere og arbejdsgivere, store strejker og lockouter, byggeboom og bankkrak. Udbredelse af telefon, biler og skrivemaskiner. For slet ikke at tale om Første Verdenskrig, hvor gulaschbaroner blev rige og fattige på rekordtid. Verdenskrigens meningsløshed i sig selv fratog de yngre tilliden til de ældres dømmekraft og erfaringer

fra tiden før 1914.²⁵ Altsammen kan det have medvirket til at skabe mistillid til de ældre og deres erfaringer, særlig når det gjaldt ledelse.

Men man gik absolut ikke til yderligheder med tjenestemandsløven af 1919. Retten til pension indtrådte med 65 år og pligten med 70 år. For ikke at krænke de ældres berettigede forventninger fastslog lovens § 74 yderligere, at de mere end 70-årige til og med september 1921 først var forpligtet til at søge deres afsked den 30. september 1921.

Vi kan nu vende tilbage til Nils Christies og Erik Møllerups kritik af aldersgrænser på arbejdsmarkedet. Der er for mig ingen tvivl om, at ældre – d.v.s. 40-70 årige – må kæmpe for at få afskaffet aldersdiskrimination på mange områder. Derimod kan der godt argumenteres for en fast aldersgrænse netop på arbejdsmarkedet, f.eks. den eksisterende 70 års grænse. Da der ingen grænse var – d.v.s. før 1919 – måtte de ældre selv skønne over, om de var i stand til at bestride deres job. Eller også måtte andre gå hen og prikke dem på skulderen og sige, at nu var det vist på tide, at de fjernede sig. Begge dele kunne være uhyre pinligt. Dertil kommer, som Marcus Rubin var inde på, at de unge bør have advancementsmuligheder. Endelig letter det ledelsens planlægning, hvis der er en fast aldersgrænse.

Så er der også det eksistentielle. At gå på pension kunne jo være en gavnlig afveksling i livet. Man kunne få tid til at gøre noget, man ikke var i stand til, medens man var i arbejde. Men her er vi ved et penibelt punkt. Som pensionist har man mistet funktion, stilling

og magt. Epauletterne er borte. I den situation viser det sig ubarmhjertigt, om et menneske er noget i kraft af sin personlighed – eller han kun var noget som følge af sin stilling. Da er eventyret borte, som Schnitzler skrev, og sandhedens time kommen.

Noter

1. N. Christie: Aldersinndelingenes sosiologi (i samme: Som folk flest (Oslo, Kbh. 1978) s. 203-209).
2. V.E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870 (1961) s. 218-221.
3. E. Møllerup: Hvad formanden gør ... (1992) s. 175 f.
4. P. Bergsøe: De tre Vinduer. Hvad der huskes bedst (1945) s. 180-182.
5. Kommunalbladet, 22.2.2001, s. 9.
6. Pensionslov af 5.1.1851 § 3 og do. af 24.2.1858 § 6.
7. L. Rerup (udg.): Marcus Rubins brevveksling, II (1963) s. 261 og IV (1963) s. 210.
8. Det fremgår indirekte af Rubins brev af 15.2.1904 til toldinspektør Scharffenberg i Århus. Afskrift ved Lorenz Rerup, stillet til rådighed for mig af hans enke.
9. L. Rerup, III (1963) s. 96 og IV (1963) s. 269.
10. Mine optællinger fra Haandbog for Toldetaten 1893 og 1911.
11. H.C. Andersen: Hyrdinden og Skorstensfejeren (1845).
12. L. Rerup, III (1963) s. 85 f. og IV (1963) s. 265.
13. Forhandlingsregler af 4.5.1910 med Finansministeriet, Ministeriet for off. Arbejder og Indenrigsministeriet.

14. Rigsdagstidende 1918-19. Tillæg A, sp. 6035.
15. Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger 1918-19, sp. 6504 f. og 6542.
16. E. Brandes i brev af 28.7.1919 til Hetna Brandes. K. Hvidt: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæk-sprutte (1987) s. 443.
17. Se note 14.
18. Anf. sted (note 14) sp. 6530 f.
19. Th. Thaarups efterladte poetiske Skrifter, udg. Af K.L. Rahbek (1822) s. 307. Henrik Stampe var jurist og ge-neralprokurør. Kantaten opførtes i anledning af hans død 10.7.1789. Han blev 76 år.
20. Pensionsalderen for tjenestemænd i nabolandene giver intet entydigt billede, der kan have inspireret Løn-ningskommissionen af 1917. Rigs-dagstidende 1918-19. Tillæg A, sp. 6581-6594.
21. 38. Rigsarkivet, nr. C 1587, Dep. for Told- og Forbrugsafgifter. C Sager, Årene 1902-14: Udtalelser om Embed-sansøgninger.
22. E. Cohn i Dansk biografisk Haandleksikon, red. S. Dahl og P. Engelstoft, III (1926) under Tietgen og Rubin.
23. M. Rubin: Nogle Erindringer (1914) s. 205.
24. Smlg. H. Kirk: Da alderen blev en diagnose. Konstruktionen af kate-gorien »alderdom« i 1800-tallets lægelitteratur. En medicinsk-idéhi-storisk analyse (1995).
25. Smlg. om Første Verdenskrigs men-tale betydning, Henrik Jensen: Ofrets århundrede (1998) s. 89, 215 f. og 298-306.

Bogkronik

af Mikael Venge

Det er seks vidt forskellige fremstillinger, der præsenteres her, men de har ét til fælles. De er – med al respekt – lidt grå og anonyme. Skrevet i al ydmyghed af Clios tro tjenerskab uden nogensomhelst ambitioner om at komme i avisen eller blive udstillet i boghandlernes vindue. Men uden disse uselviske kulegravere ville historien uddø, hvorfor vi iler med at bringe de seks forfattere den spinkle anerkendelse, som ligger i en anmeldelse i Zise.

Århusprofessoren Carl O. Bøggild-Andersens mammutbiografi af Hannibal Sehested har lidt en ufortjent krank skæbne. 1. bind udkom i det fattige efterkrigsår 1946, og den svært håndterlige 626 siders heftede kolos vandt næppe den fortjente yndest hos det læsende publikum. Bøggild-Andersen anglede åbenlyst ikke efter popularitet, men skrev tværtimod nærmest sin biografi med et statsvidenskabeligt sigte og absolut uden skelen til de kulørte detaljer, som Hannibal Sehesteds levned ellers indbød til at fremdrage. Den undertone af humor i menneskeskildringen, der normalt forbindes med en åndfuld biografi i angelsaksisk stil, savnes helt. Stilen er knastør og knirkende seriøs.

Tilmed forblev kolossen i en årrække en torso. Når sandheden skal frem, var jeg indtil for nylig pinligt uvidende om, at der overhovedet fandtes en fortsættelse. Først selska-

bets årvågne sekretær fik vækket mig af min slummer ved at gøre mig opmærksom på et udsalgskatalog, hvori der til min store overraskelse figurerede et bind 2, udgivet efter Bøggild-Andersens levetid (1898-1967), ovenikøbet af Zises specielle ven, Ole Degn, der var Bøggild-Andersens elev. Også dette 2. bind er på efterkrigstidens manér i musegråt og heftet, skønt det ligesom forgængeren er på over 600 sider. Alene af den grund vinder det næppe den store folkeyndest, men værket fortjener i det mindste, at der bliver gjort opmærksom på det. Som tyndbenet undskyldning for, at det hidtil har unddraget sig mit falkeblik, tjener, at det ikke med et ord er blevet omtalt i Bibelen for flertallet af danske historikere, Historisk Tidsskrift. Nok af den simple årsag, at det i mange år har ligget på en vis, nu afdød herres skrivebord. Derfor i al uskyld disse linier om et værk, som i det mindste for denne anmelder er helt nyt.

Hannibal Sehested (1609-1666) var en af Christian IV's svigersønner, han havde været Norges statholder og resideret på Akershus med sin hustru, kongedatteren Christiane, da han ved enevældens indførelse i oktober 1660 udnævntes til rigsskatmester og præsident for det nyoprettede skatkammerkollegium, der afløste det gamle rentekammer. På papiret en nøglestilling, der indebar ledelsen af det oldenborgske monarkis finanser.

Den gamle accisebod i Korsør (Algade 3). En besynderlig blanding af dansk købstadssidyl og græsk tempel, men i grunden ganske praktisk. Mellem søjlerne kunne toldbetjentene stå tørskoede med deres merskumspiber og følge trafikken. Den oprindelige accisebod fra 1785 blev ombygget i 1839. Ved denne lejlighed synes et ekko af C.F. Hansens domhus at være fløjet til Korsør. Foto i »På embeds vegne«.

Det posthume 2. bind af biografien skildrer netop denne Hannibal Sehesteds virksomhed som Danmark-Norges rigsskatmester, der selvfølgelig tiltrækker sig en særlig opmærksomhed i disse spalter.

Titlen rigsskatmester gav associationer til den gamle rigshofmester, under adelsvælden statens fornemste embedsmand næst kongen, der netop havde haft statsfinanserne som sit ressort. Sverige havde allerede en rigsskatmester og England sin »Lord Treasurer«. Set i eftertidens lys blev Hannibal Sehested dermed Danmarks-

historiens første finansminister, idet rentemesteren og rentekammeret hidtil havde sorteret under kancelliet og blot fungeret som dets pekuniære ekspeditionskontor. Skilsmissen mellem kancelliet og statsfinanserne var utvivlsomt velbegrundet, samtidig med at den honorerede Hannibal Sehesteds ambitioner, men som følge af magtkampen med Frederik III's yndling, Christoffer Gabel, tabte rigsskatmesterembedet dog snart sin betydning og genoplivedes i grunden først af folkestyrets finansministre. Her er parallellen iøjnefaldende til embedet som ærkebiskop,

specielt kreeret til Københavns biskop, Hans Svane, som lønnen for hans indsats, men som også kun blev et intermezzo. Rigsskatmesteren og ærkebiskoppen vidner begge først og fremmest om de visioner, der verserede under statsomvæltningen.

Om dette vort første egentlige finansministerium må Bøggild-Andersens biografi anses for den grundlæggende og mest detaljerede fremstilling. At Hannibal Sehested var bæreren af skatkammerkollegiet understreges af, at det nærmest forsvandt efter hans pludselige død under en ambassade i Paris for at genopstå som det mere beskedne kammerkollegium i 1670'erne.

Hannibal Sehesteds løbebane bød ligesom svogeren Corfitz Ulfeldts på mange ups and downs. Midt i 1650'erne flakkede han landflygtigt rundt i Europa uden midler og tilsyneladende uden fremtid. I sin nød kontaktede han den ligeledes landflygtige engelske konge, Karl II, idet han dristigt drog en parallel mellem sin egen og monarkens skæbne, som var den mislige »at søge ilden i askedynge«. Det samme kan siges om læserne af Bøggild-Andersens biografiske værk. Både kong Karl og Hannibal Sehested kom jo for øvrigt atter til ære og værdighed, og for den standhaftige læser venter der efter mange trængsler en stor oplevelse, hvis man står distancen og følger den lærde Århusprofessor og eminente kender af 1600-tallet på hans snørklede vej gennem Hannibal Sehesteds biografi.

Et originalt forsøg på at gøre statsadministrationens overvældende rigdomme af arkivalier fra 17-1800-tallet tilgængelige udgøres af samleværket

»På embeds vegne«. Også her griber vi egoistisk efter det, som står os nærmest: skatteforvaltningen, der behandles af Claus Rafner, og toldforvaltningen, som den utroligt foretagssomme Ole Degn har påtaget sig at behandle.

Claus Rafner, heller ikke ukendt i disse spalter, leverer en glimrende oversigt over enevældens skatteadministration. Det er værkets udmærkede princip, at der bringes eksempler på kilderne, som forfatteren dernæst kommenterer. Hvis man er i vildrede og tvivler på, hvad fourage- og marchpengeskat, skolejorder og kirketofter og snesevis af andre Lykkehjulsgåder indebærer, ved Rafner besked. Imponerende. Som et tip til vor tids ophedede skattedebat noterer vi os, at 1700-tallets store skatteydere såsom det nordfynske baroni Scheelenborg, der bringes som eksempel, havde mulighed for at unddrage sig den lokale skatteforvaltning (hvor mange firmaer i vore dage måske netop ser en fordel i at fjæle sig?) og i stedet aflægge regnskab direkte til centraladministrationen. Rafner forklarer det med prestige-hensyn samt ønsket om at undgå en ubehagelig restanceinddrivelse fra nidkære ligningsmyndigheder.

Den allesteds nærværende Ole Degn er blevet lovprist så tit i Zises spalter, at vi her blot nøgternt konstaterer, at han i få ord giver et fremragende rids af hele toldvæsenets organisation fra enevældens indførelse indtil 1920'erne. Blandt hans eksempler optræder portkomsumtionsbogen fra Nibes Nørreport den 16. maj 1831 (sig ikke, at Danmarkshistorien ikke er veldokumenteret!). Sceneriet er ofte gengivet

på guldalderens malerier. Her ses sort på hvidt, hvad folk i hvert fald i Nibe faktisk fik fortoldt, når de passerede acciseboden: en skæppe rugmel, et læs tørv, en due eller et lam. Kirsten fra Klitgården havde i sin kurv 14 æg, som hun gav 1 skilling for at indføre i Nibe.

Jagter og slupper, der anløb Frederikshavn den 1. juni 1849, og eksotiske handelsrejsende, der passerede Varde i august 1892, er andre smagsprøver på toldarkivalier, som Ole Degn byder på. Her optræder kilderne så at sige som stumme vidnesbyrd, overladt til vor tolkning, men Ole Degn bringer som en morsom kontrast toldinspektørens årsberetning fra Vejle 1847, der i blomstrende vendinger kommenterer den betydelige vækst i toldstedets intrader i forhold til tidligere år. Personligt foretrækker jeg de ureflekterede, naive kilder for deres tro tale, men som afveksling er det interessant at høre samtidens egen belærende og selvbevidste røst.

Slotsholmens kancelli og senere ministerier, amter, fængsler, politi, rets- og fattigvæsen, skoler, kirke og sundhed behandles ligesom told og skat yderst kompetent i dette overordentlig morsomme og nyttige værk.

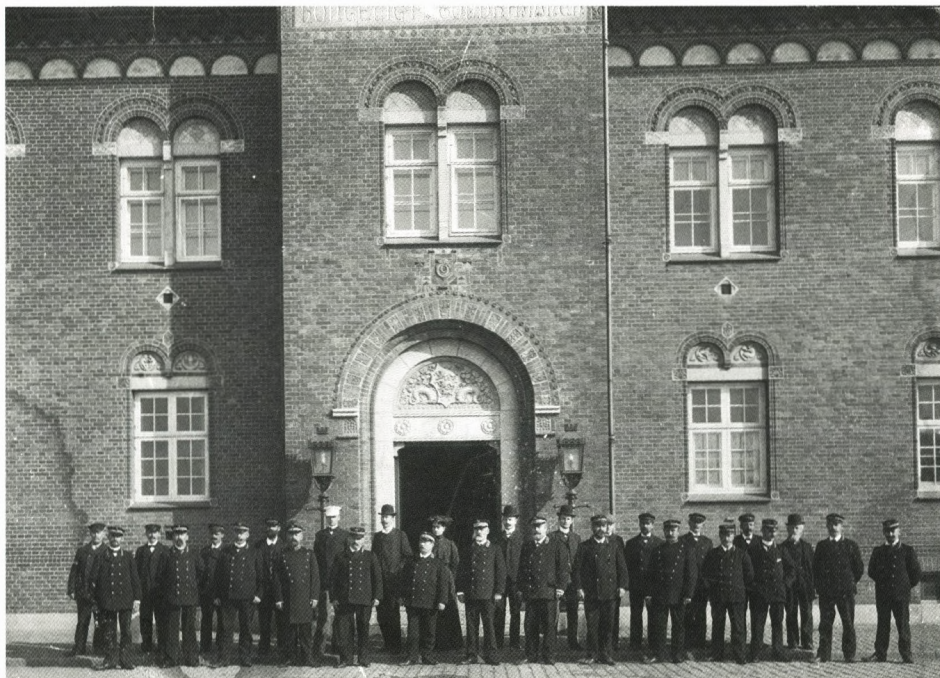
Et snævert sigte kombineret med et vidt perspektiv demonstreres af Mette Guldbergs grundige kortlægning af de sortbrændte jydepotters historie. »Jydepotter fra Varde-egnen« lyder den beskedne titel, men bogen rummer i virkeligheden en fængslende analyse af hele det vestjyske landbosamfund. Mette Guldberg belyser med prisværdig ildhu alle sider af tilværelsen i de særlige »pottesogne« nord for Varde. Perspektivet er den jyske tradition for

hjemmeindustri og kommerciel foretagsomhed, men fremstillingen er ikke kun teoretisk. Vi hører også om konen på gården Foldager ved Ølgod, der solgte sine potter på torvet i Vejle. Det foregik med stude og over to nætter, for om dagen var der oksebremsere, der kunne få studene til at bisse. Undervejs hvilede konen og studene en dag på Randbøl hede.

Zises læsere kender allerede Mette Guldbergs skildring af eksporten fra Hjerting, som var bygget på arkivalier fra Varde toldsted. Bogen er som artiklen levende og engageret skrevet, rigt illustreret, og man efterlades ikke i tvivl om, at alle sider af fremstilling og afsætning af de berømte jydepotter er vendt og drejet af en yderst professionel etnolog.

Jyder er seje, og det må være forklaringen på, at bogkronikken omfatter endnu et skrift fra Ole Degns hånd – den 7. og sidste registrant over nørrejyske toldarkiver, som denne gang omfatter overtoldinspektoratet. Med de syv registranter er der nu skabt et fremragende værktøj til benyttelsen af det gamle toldvæsens jyske arkivskatte, som vi dvaske øboer nok kan skele misundeligt til.

De to overtoldinspektorater førte tilsyn med provinsens toldembedsmænd, hvorved fremkom det lidt besynderlige, at der i København både fandtes en generaldirektør for toldvæsenet, en større toldbod, hovedstaden værdig, samt altså også et overtoldinspektorat for øerne, der residerede ude i byen. De mange, spredte adresser er åbenbart en gammel tradition i toldvæsenet. I Jylland holdt overtoldinspektoratet til i Århus, men nor-

Man skulle tro, at personalet ved Esbjerg toldkammer var draget på udflugt til en fynsk herregård, men det imponerende bygningsværk i baggrunden er faktisk toldkammeret, opført 1897. I midten ses strunk den hvidskæggede toldforvalter, kaptajn V.V. Hassing. Den lille mand til venstre for ham må være toldkontrollør C. Bang, mens den anden toldkontrollør, N. Thoning, står til højre for toldforvalteren. Efter Thoning med tilsyneladende kun seks knapper toldassistent E. Løhde. Bag kontrollør Bang står toldforvalterens datter, frk. Thyra Hassing, om hvem det i en af datidens uforblommede personaleudtalelser hedder, at hun kun kunne benyttes til de »allersimpleste forretninger« (se Karen Hjorth: Tolder og kvinde s. 33). Yderst til venstre rorsbetjentene, til højre toldassistenterne. De fire civile herrer i baggrunden, iført bowlerhatte, er antagelig skibsklarerere, der fik lov at komme med på billedet. Foto fra år 1900 i Told • Skat-museet, gengivet i »På embeds vegne«.

malt heller ikke på toldboden. Siden 1920 lå det i en fornem villa på Dalgas Avenue, der ser ud til at have haft Marselisborg slot som forbillede.

Overtoldinspektørerne tilhørte generelt, hvad vi ville kalde bourgeoisiet eller den akademiske stand. Vi skal helt op mod vor egen tid, før der optræder

en overtoldinspektør, der hed Andersen. Karakteristisk er særprægede navne som Franciscus Maro Tetens af en (frisisk?) præsteslægt, der var overtoldinspektør for Nørrejylland 1834-1862. De to næste på posten var adelige, Bernt Adolph Castenschiold og Konrad von Barner, men overstråledes dog af en

Overtoldinspektør Bunkeflod og toldforvalter Vildenskov klar til afgang i landaueren foran Esbjerg toldkammer en mild oktoberdag i 1917. Dengang var der stil over tolderne, når de kørte på inspektion. Foto i Ole Degns registrant over de norrøjske toldarkiver.

efterfølger, der bar det pompøse navn Tyge Josiassen Allesen de Fine Bunkeflod (endnu en præsteslægt, men åbenbart med ret fine fornemmelser). Den sidste jyske overtoldinspektør var Ib Bregnbak, der gik af i 1962. Alle disse i eftertidens øjne lidt mærkværdige, Gustav Wied'ske skikkelser såvel som selve arkivets 110 hyldemeter og over 1500 pakker introduceres selvsagt på bedste måde i Degns registrant.

Opvokset i små kår som søn af en fodermester på Stevns prætenderer Peter Frede Hansen (f. 1918) ikke at bidrage til verdenslitteraturen, men hans erindringer med den smældende titel »Husar, tolder og jæger« lyser af fortælleglæde på en egen, kontant lige

ud ad landevejen-facon. Det var militærtjenesten som gardehusar og ikke mindst deltagelsen i ildkampen på kasernen i Næstved den 29. august 1943, der gjorde indtryk på kon-torchef Grønvold og åbnede døren til toldvæsenet for unge Hansen. Først som toldbetjentaspirant, senere overtoldvagtimester og efter en fin karriere vicetoldinspektør og lærer på toldskolen. Peter Frede Hansens levned er måske ikke så usædvanligt, men der er noget absolut fascinerende over den minutiøst dokumenterede beretning om den slidsomme vej fra arbejdet hos bønder over tilfældige tjanser til den holdne tjenestemand, hvis børn har klaret sig godt. Gåpåmod er vist

egentlig mellem linierne bogens ret sympatiske budskab.

Til sidst et dybt åndedrag. Anmelderen er inderligt inkompetent og forstår næppe to ord af Frank Høgholm Pedersens bog »Skatteaversion«. Kun så meget, at den beskriver skatteydernes universelle modvilje mod beskatningen og den velkendte uvilje, der er forbundet med at betale skat. Desuden belyser bogen yderst grundigt skattesystemerne i andre lande under forsøget på at opfinde Columbusægget, der kunne bortvejre skatteydernes modvilje. Det fremgår, at tyske skatteydere kan trække »særlige byrder« fra indkomsten, hvis de besøger fængselsindsatte, føder børn, er nødsaget til at bære paryk eller er handi-cappede på andre måder. Danmark har

måske i virkeligheden slet ikke verdensrekorden i fradrag?

Detaljer af denne art, som anmelderen kan forstå, er nu ingenlunde Høgholm Pedersens ærinde. Med en blanding af økonomiske og psykologiske ræsonnementer sondrer han mellem de former for beskatning, der opfattes som rimelige og naturlige, og andre, der opfattes som oprørende af skatteyderne. Tampen brænder, forstår man, når myndighederne alt for åbenlyst beskatter borgernes »livsverden«. Løsningen er nok ikke umiddelbart i sigte, men vil man orientere sig i den internationale debat om skattepolitikens gåder og vildveje, er Frank Høgholm Pedersens bog indiskutabelt et fremragende stykke værktøj.

Carl O. Bøggild-Andersen: *Hannibal Sehested. En dansk statsmand I. Hirschsprungs Forlag 1946. - II: Danmark-Norges Rigsskatmester 1660-1666. Ved Ole Degn. Universitetsforlaget i Aarhus 1970. 604 sider, 98 kr. - På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920, redigeret af Erik Nørr og Karl Peder Pedersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1998. 463 sider. - Mette Guldberg: Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850. Landbohistorisk Selskab 1999. 297 sider, 168 kr. - Nørrejske toldarkiver for 1969 7. Overtoldinspektoratet for (Nørre)jylland. Ved Ole Degn. Landsarkivet for Nørrejylland 1999. 91 sider. - Peter Frede Hansen: Husar, tolder og jæger. Saloprint Publishing 1998. 304 sider. - Frank Høgholm Pedersen: *Skatteaversion. En retssociologisk og skattepolitisk analyse med hovedvægten på indkomstopgørelsen. Jurist- og Økonomforbundets forlag 2000. 297 (ikke 323 som opgivet af forlaget) sider, 450 kr.**

Indhold

Mikael Venge:

En krigerkonge
og hans skatter.....45

Philip Kelsall:

De nederlandske
Sundtoldsregistre55

Helmuth Schledermann:

Tolderen og alderen65

Mikael Venge:

Bogkronik73

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling tirsdag den 18. september 2001 kl. 16.00 i Told- og Skattestyrelsens kantine, Østbanegade 123, København.

Dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 2000-2001
3. Regnskab 2000-2001
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer
 - a. 1 redaktør
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 suppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. 1 revisorsuppleant
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen byder selskabet på en forfriskning.

Bestyrelsen

